Anna L. Orel, PhD
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

VICTORIAN MOTHERHOOD: LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECTS

The article deals with the linguistic aspect of motherhood in the Victorian era, and the lexical means by which the image of a mother in Victorian novels is created.

Key words: *motherhood, Victorian epoch, cultural studies.*

УДК 808.1:159(922)
О. Осадча, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

МОВА ФАНТАСТИКИ (на матеріалі творів українських письменників-фантастів початку XX століття)

Стаття присвячена розгляду проблеми – мова творів українських письменників-фантастів початку XX століття. Вивчення мови української фантастики перебуває в контексті досліджень мовних особливостей художньої літератури та вивчення стилістичних особливостей мовлення художніх творів певної епохи та авторських ідіолектів як її часткових втілень.

Ключові слова: *мова, змінена модальність, концепт, неологізми, наукова фантастика.*

Мова фантастики становить значний інтерес з точки зору сучасної лінгвістики, що спричинено доволі винятковим місцем фантастичних текстів у світовій літературі.

Головною відмінністю цих текстів, що безпосередньо впливає на їхні мовні особливості, є змінена модальність щодо емпіричної дійсності. Проте, творячи нібито абсолютно «нові» варіанти реальності, фантастична проза тільки ілюструє давно помічену закономірність людського пізнання і мислення: неможливо створити в уяві концепт чи образ, який би не був зіпертий на певний відсоток уже відомої з досвіду інформації [1].

Більшості прозових творів, що належать до епосу як роду літератури, не властиві активні словотворчі процеси та надмірна експресивність, що ними досягається. Ці характеристики були віддавна притаманні ліричним жанрам, і саме в них найбільш активними завжди були процеси словотворення (наприклад, неологізми Павла Тичини, Михайла Старицького та ін.). Мова прозових текстів лише від епохи романтизму почала поступово втрачати свій стабільний словник. Тому фантастична література XX століття постає як закономірне продовження довготривалих процесів реформування і переосмислення ролі мовних компонентів в прозових творах. Адже якщо в ліричному творі неологізми слугували для відтворення індивідуального переживання автора чи ліричного героя, то в фантастичному творі неологізми слугують для конструювання альтернативної чи «мож-

© *О. Осадча, 2014*

ливої» реальності, що напряму корелює з іншими актуальними сферами дослідження сучасних тестів, що побутують не тільки в суто художній сфері, а й у сфері ЗМІ.

Українська фантастична література має багато десятиліть історії і налічує тисячі творів, як свідчить найбільш повний зведений каталог книжкових видань та журнальних публікацій. Тому перед дослідником постає потреба класифікувати доступний матеріал відповідно до його мовних особливостей та вичленувати найбільш показові твори з кожної з підгруп, адже мовні особливості фантастичних художніх творів безпосередньо корелюють із жанровою належністю тексту.

Якщо фантастика як літературний жанр – це видозміна вже наявних у нехудожніх або в долітературних практиках жанрів, то мова фантастики – це так само видозміна, стилізація чи взаємодія мови художньої, авторської, із науковим чи долітературним ідіолектом.

Отож, українська фантастика може бути умовно класифікована на дві основні групи:

1) та, що стилізує чи бере за взірець мову наукових текстів (наукова фантастика, фентезі);

2) та, що стилізує долітературні практики (фольклор).

Перша група – це зазвичай художні тексти, мова яких наслідує чи стилізує тексти наукового типу (наукова фантастика, на яку впливають точні науки). В українській літературі ХХ століття науково-фантастичні твори, зокрема, писали А.А. Дімаров («Друга планета», «Три грані часу»), М. та С. Дяченки («VitaNostra», «Дика енергія Лана»), Н.І. Околітенко («Тутті», «Крок вікінга», «Політ на вогненних крилах») та ін. До цього жанру типологічно подібне фентезі, що своєю лексикою наслідує словник історичних чи етнографічних досліджень. Серед найбільш цікавих фентезійних творів останніх десятиліть – книги С.П. Плачинди «Лебедія. Як і коли виникла Україна» та ін. Таким чином, з мовної точки зору типологічно ідентичні (спрямовані на стилізацію наукових текстів). Із цієї групи ми обираємо для детальнішого аналізу твори А.А. Дімарова як чільного представника української наукової фантастики, який багато в чому визначив подальший розвиток цієї галузі літератури, а також збагатив її тематично і проблемно. Серед фентезійних творів особливої уваги заслуговує «Лебедія» С.П. Плачинди як один із найбільш ґрунтовних фентезійних творів сучасної української літератури, зіпертий не лише на авторську художню творчість, але й на широке коло міфологічно осмислених історичних свідчень.

Друга велика група наслідує мовні особливості переважно фольклорних творів. Українська «химерна» проза, що по-новому осмислює словник і стилістичні кліше українського фольклору; у цій підгрупі є безпосередньо фольклорно зорієнтована проза, на кшталт О. Ільченка («Козацькому роду нема переводу, або Козак Мамай і чужа молодиця»). Саме цей текст ми й обираємо для аналізу як найбільш репрезентативний та основоположний для всієї «химерної» прози в українській літературі 1960-80 років.

До попередньої групи типологічно подібна фантастика, що може бути схарактеризована приблизно як «магічний реалізм». Творам цієї груп властиве не стільки використання фольклорного словника, стільки смислові деформації, характерні для архаїчного ритуального слововжитку багатьох фольклорних жанрів, передовсім загадок, замовлянь і приказок. Чи не найвиразнішими зразками такої прози в українській літературі другої половини ХХ століття є твори Валерія Шевчука. Більшість із них написана за мотива-

ми барокової української літератури, і увиразнює фантастичні елементи, присутні вже в автентичних барокових текстах. Фантастичний елемент наявний у романах та збірках оповідань «На полі смиренному» (1983), «Дім на горі» (1983), «Три листки за вікном» (1986), «Птахи з не видимого острова» (1989), «Дзиґар одвічний» (1990), «У череві апокаліптичного звіра» (1995), «Око прірви» (1996), «Жінка-змія» (1998), «Юнаки з вогненної печі» (1999), «Біс плоті» (1999) та ін. Твори В.В. Шевчука, які репрезентують різні за своїми прецедентними текстами романи, повісті та оповідання: увиразнена середньовічна фантастика представлена в романі в новелах «На полі смиренному», барокові елементи фантастичного введені в повісті «Птахи з невидимого острова», а на сучасному мовному і тематичному матеріалі фантастичне найповніше втілено в романі «Дім на горі». Таким чином, твори В.В. Шевчука репрезентують різні типологічні групи, що можуть бути лише умовно зближені з фентезі.

Жанрова диференціація мови української фантастики

Наукова фантастика − популярний серед різних верств сучасного суспільства літературний жанр, який є надзвичайно цікавим явищем, із лінгвістичного погляду, оскільки поєднує в собі два функціональні стилі мови – науковий та художній. Крім того, науково-фантастичні тексти надзвичайно насичені термінологічними одиницями та без еквівалентною лексикою, зокрема авторськими неологізмами та власними назвами [2].

Наукова фантастика – жанр художньої літератури, який характеризується взаємозв'язком двох формально-змістових планів – наукового й художнього – реально існуючого на підставі чотирьох ознак: фантастичності, науковості, орієнтації на сучасність і спрямованості в майбутнє [3: 6].

У літературі українською мовою фантастичне представлено всіма типами. У фольклорних текстах та текстах-стилізаціях, особливо характерних для поетів-романтиків, присутні і метаморфози, і чарівні перенесення, і фантастичні істоти. У ХХ столітті з'являється дуже багата наукова фантастика, яка різко відрізняється від першого типу і тематикою, і складом словника. Проте існують тексти, які за статусом складно віднести до якоїсь із двох вищезгаданих груп. Передовсім це традиція української химерної прози, що особливо була багатою на твори в 1950 – 1980 роках. У цих романах («Козак Мамай і чужа молодиця» Ільченка, «Дім на горі» В. Шевчука) наявна значна кількість фантастичних елементів, характерних і для фольклорних текстів. Отож, у другій половині ХХ століття в українській літературі побутувало два головні типи фантаст наукова фантастика (*sciencefiction*), фентезі, а також твори на взір «химерної» прози, які в модифікованій формі продовжували традицію фантастичного у фольклорі. Усі течії однаково представляють втілення фантастичного, тому їхні мовні особливості однаковою мірою мають бути враховані при аналізі мови української фантастичної літератури цього періоду.

Твори наукової фантастики характеризується перенасиченням авторських неологізмів. Розглянемо деякі авторські неологізми у творах українських письменників-фантастів, зокрема В. Владка та М. Дашкієва:

1. *Скорострільний електричний пістолет* – авторський неологізм. *«Обидва вони, і Галя, і Вадим, були, за вимогою Ван Луна, озброєні скорострільними електричними пістолетами»*. (В.Влад.А.В., с. 496)

2. *Інфрарадій* – авторський неологізм. *«Це інфрарадій, Миколо Петровичу! Сумнівів немає! Вага, величезна радіоактивність, всі інші показники говорять про одне й те ж саме: Галя знайшла солі інфрарадію!»* (В.Влад.С.К., с. 591)

3. ***Електричний снаряд* – авторський неологізм.** ***«Одна моя електрична міна, електричний снаряд – і від тієї зграї на балконі й пороху не лишилося б!»*** (В.Влад.С.К., с. 141)

4. *Електромагнітна завіса* – авторський неологізм. *«Сивий Капітан володіє надзвичайною зброєю, починаючи від його електромагнітної завіси, яку не можуть пробити ні кулі, ні гранати, і кінчаючи смертоносними чорними кільцями, які він викидає з «Люцифера»»*. (В.Влад.С.К., с. 255)

5. *Айдахський всезнищувач* – авторський неологізм. *«Фред клацнув пальцями, підшукуючи потрібний вираз. – Чудодійний айдахський всезнищувач, га?.. Ні, теж не підходить. При чому тут айдахський? Чудодійний космічний всезнищувач, це краще. Але й тут тхне старомодною рекламою. Тепер потрібне щось наукове. Наприклад, щось подібне до антибіотика. Космоцилін?.. Астроміцин?..О, це вже непогано! Астроміцин. Цілком наукова назва препарату для хатніх господарок. Астроміцин СТ, - повторив Фред.»* (В.Влад.Ф.З., с. 137)

6. *Космоцилін* – авторський неологізм *«Фред клацнув пальцями, підшукуючи потрібний вираз. - Чудодійний айдахський всезнищувач, га?.. Ні, теж не підходить. При чому тут айдахський? Чудодійний космічний всезнищувач, це краще. Але й тут тхне старомодною рекламою. Тепер потрібне щось наукове. Наприклад, щось подібне до антибіотика. Космоцилін?.. Астроміцин?..О, це вже непогано! Астроміцин. Цілком наукова назва препарату для хатніх господарок. Астроміцин СТ, - повторив Фред.»* (В.Влад.Ф.З., с. 137)

7. *Монія* – авторський неологізм. *«Вся територія Монії, як і інших країн планети, була розбита на вузенькі смужки, в межах яких постійно звучали гостроскеровані радіосигнали відповідних координатних станцій».* (М. Дашк. З.У., с. 14)

8. *Блакитне Сонце*– авторський неологізм. *«Блакитне Сонце з'явилось у сліпучому розмаї пишної корони. О, на нього не позирнеш простим оком — осліпнеш навіки! Недарма древні пірейці поклонялися Блакитному Сонцю, вважаючи його за грізного бога, який не дозволяє навіть глянути на себе! »* (М. Дашк. З.У., с. 18)

9. *Електричний мозок* – авторський неологізм. *«Тільки йому дозволялося безборонно заходити до кабінету Кейз-Ола та торкатись електронного мозку колосальної кібернетичної злагоди»* (М. Дашк. З.У., с. 85)

10. *Антиатом* – авторський неологізм. *«А що коли взяти антипротон, антинейтрон і антиелектрон та й побудувати з них антиатом?»* (М. Дашк. З.У., с. 175)

11. *Мезонно-гравітонний резонатор скерованої дії* – авторський неологізм. *«Погодьтеся, що точніша назва — мезонно-гравітонний резонатор скерованої дії — надто кострубата»* (М. Дашк. З.У., с. 400)

12. *Інфралокатор* – авторський неологізм. «Але чому бачимо ми? — академік кивнув у бік екрана. — Це інфралокатор. Як мені відомо, таких приладів у них нема» (М. Дашк. З.У., с. 411)

13. *Астротелевізор* – авторський неологізм. *«Шукайте! — наказав капітан «Зорінадії» з екрана астротелевізора»* (М. Дашк. З.У., с. 414)

14. *Дивергенція магнітного потоку* – авторський неологізм. *«Ти, звичайно, знаєш, що таке дивергенція магнітного потоку?»* (М. Дашк. З.У., с. 414)

15. *Гравітольот* – авторський неологізм *«Я думав, що «Зоря надії» не більша за трансконтинентальну ракету, а це… Та це ж не гравітольот, а справжній штучний супутник!»* (М. Дашк. З.У., с. 401)

16. *Зоря надії* – авторський неологізм. *«Ви слухаєте й дивитесь передачу з штучного супутника Союзу Комуністичних Держав. Передаємо звернення уряду СКД до президента, Сенату та всіх громадян Монії. Вчора, П'ятдесят третього числа Першого місяця Шістнадцятого року Атомної ери, о тридцятій годині за міжнародним часом, з території СКД стартував гравітольот «Зоря надії» — літальний апарат, побудований на новому, невідомому раніше принципі регулювання сили всесвітнього тяжіння»* (М. Дашк. З.У., с. 368)

17. *Надстратоферна авіація* – авторський неологізм. *«Як пілот-випробовувач надстратосферної авіації, він досліджував граничні можливості нових ракетопланів на далекій півночі планети»* (М. Дашк. З.У., с. 392)

З розглянутих прикладів можна зробити висновки про типи номінації й світоглядні особливості, віддзеркалені у фрагменті мовної картини світу, репрезентованій авторською лексикою досліджуваних українських письменників-фантастів.

Авторські неологізми стосуються як загальних назв, так і власних, нерідко є складними словами або складеними найменуваннями. За значенням це часто назви особливих речовин або механізмів, незвичайність яких може спеціально підкреслюватися, а специфіка пояснюватися тут же в тексті. Нерідко робиться акцент на зв'язку називаного предмета або явища з космосом, як-от у назві речовини *астроміцин, космоцилін, астротелевізор*.

У складених назвах ефект незвичайності досягається через сполучення номінацій, які висвітлюють різні сфери, не сполучувані на сучасному рівні науково-технічного розвитку людства, як-от *електричний мозок*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гадамер, Г. Г. Істина і метод / Г.Г. Гадамер; пер. з нім. О. Мокровольського. – К.: Юніверс, 2000. – 2 т. – Т.1. – 464 с.

2. Глінка Н. В., Хмара А. С. Особливості перекладу термінів та неологізмів у творах наукової фантастики [Електронний ресурс]. - Режим доступу :http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/nvvnu/filolog_mov/2010_9/R4/Glinka.pdf

3. Катиш Т.В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Т.В. Катиш ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.

4. Косенко О. С. Мовна картина світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkzh/2010_34/Kosenko.pdf

5. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивной лингвистики – психология – когнитивная наука // Вопросы языкознания, 1994. – № 4. – С. 34-47.

6. Бабушкин, А.П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. – 86 с.

7. В. Владко «Аргонавти Всесвіту», «Сивий Капітан». –К:. «Веселка» 1990 р.

8. М. Дашкієв «Загибель Уранії». – К.: «Веселка» 1991 р.

Стаття надійшла до редакції 11.09.14

О. Осадчая, асп.
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ЯЗЫК ФАНТАСТИКИ
(на материале произведений украинских писателей-фантастов начала XX столетия)

Статья посвящена рассмотрению проблемы – язык произведений украинских писателей-фантастов начала XX века. Изучение языка украинской фантастики находится в контексте исследований языковых особенностей художественной литературы, а также изучения стилистических особенностей речи художественных текстов определенной эпохи и авторских идиолектов как ее частичных воплощений.

Ключевые слова: *язык, измененная модальность, концепт, неологизм, научная фантастика.*

O. Osadcha, graduate student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE LANGUAGE FICTION
(on the material of Ukrainian science fiction writers of the early twentieth century)

The article is devoted to works by Ukrainian fiction writers of the early twentieth century. Language learning of Ukrainian fiction is in the context of studies of linguistic features.

Ke ywords: *language, modality change, concept, neologisms, science fiction.*

УДК 821.161.2
Н. Парасін, кандидат філологічних наук, докторант
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ОЗНАКИ ПРОТОТИПІВ ЯК КОМПОНЕНТІВ ПРОЦЕСУ КОГНІТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті зроблено спробу узагальнити теоретичні основи поняття "прототип" в аспекті лінгвістичного використання. Установлено засадничі критерії виявлення прототипів, визначено основні ознаки прототипів.

Ключові слова: *некласична теорія категоризації, критерії виділення прототипів, ознаки прототипів.*

Сучасна лінгвістика постулює визначальну роль людського фактору в усіх галузях діяльності, зокрема, в аспекті сприйняття й інтерпретації світу довкола. У науці про

© *Н. Парасін, 2014*